

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ AZƏRBAYCAN DİLİNİN İNKİŞAFI

Milli varlıq ve birliyin möhkəmlənməsində mühüm rol oynayan dil, eyni zamanda mənəvi və mədəni zənginləşmə, elmi-texniki inkişaf üçün zəruri olan ünsiyyət vasitəsidir. Ana dili hər bir xalqın, her bir millətin mənəvi sərvəti, mənəviyyatının güzgüsüdür. Bu baxımdan hər millətin inkişafında ən mühüm varlıq və yaşanma amili olan dilin müstəsna rolü vardır. Zaman-zaman hər bir xalqın inkişafında və tərəqqisində müstəsna xidmetlər göstərən şəxsiyyətlər yetişmişdir. Xalqımızın ana dili olan Azərbaycan dilinin inkişafında və onun dünya dilləri içərisində öz layıqli yerini tutmasında da dilimizin zənginliklərinə bələd olan Heydər Əliyevin misilsiz xidmətləri olmuşdur. Son illardır dilimizin dövlət dili kimi inkişafını quruculuğu ilə bağlı siyasətə bağlıdır. Dilin inkişafını iqtisadi nailiyyətlərdən üstün tutan ulu öndərimiz yazdı: "İndi biz dilimizdə sərbəst danışırıq və hər bir mürəkkəb fikri ifadə etməyə qadırıq. Bu böyük nailiyyətdir ki, bizim bir millet kimi özümüzə məxsus dilimiz var, o da o qədər zəngindir ki, dünyanın hər bir hadisəsini biz öz dilimizdə ifade edə bilirik".

Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin ötən əsrin 70-ci illərinin əvvəllerində başlayaraq xalqımızın milli-mənəvi dəyerlərinin qorunması, tariximizin düzgün istiqamətdə öyrənilməsi, ana dilimizin rolunun artırılması, xalqın azadlıq istəyinin tacəssümü kimi ortaya çıxan ədəbi-bəlli nümunələrin hücumlardan qorunması yönündə apardığı məqsəd-yönlü siyaset cəmiyyətdə milli ruhun oyanışına təkan verdi. Çünkü ana dili hər bir xalqın varlığını təsdiq eden başlıca amildir. Ana dili hər bir xalqın milli sərvəti, həmin xalqın varlığının təsdiqidir. Dil millətin formallaşmasında vacib olan amillərdən biridir. Xalqın keçidiyi tarixi yol, onun mədəni səviyyəsi, ilk növbədə onun dilində öz əksini tapır. Ulu öndərin qeyd etdiyi kimi, xalqın, millətin nəyini əlindən alırsansa al, o yaşayacaqdır. Dilini əlindən alsan, o, milli varlığını itir, yox olar. Bu, tarixin ortaya qoyduğu bir həqiqətdir. Dil — millətin mənəviyyat bayrağı, milli mənlik və qururudur. Dil yoxdursa, xalq da yoxdur!

Azərbaycan dili də Azərbaycan xalqının milli sərvətidir və xalqımız, millətimiz tarix darduqca bu sərvətin qayğısına qalmalı və dilimizi gelecek nəsillərə ötürməlidir. Azərbaycan dilinin dünyasının ən qədim dillerindən biri olduğunu, tarixin ciddi sınaqlarından keçərək bugüne kimi yüksək səviyyədə inkişafını qeyd edən ümummilli lider Heydər Əliyev də münasibəti ilə hər kəsa örnək oldu. Bu akt Heydər Əliyevin 1969-cu ildən başladığı milli dil siyasetinin, habelə 1993-cü ildə əsasını qoyduğu milli dövlətçilik siyasetinin məntiqi davamı və qanunauyğun nəticəsi idi. Heydər Əliyev hələ sovet Azərbaycanına rehbərlik etdiyi dövrde dilimizin inkişafına çalışır, onun unutdurulmasına yönəlmış bəndəmən siyasetə etirazını bildirirdi. Məhz onun qətiyyəti və principial mövqeyi nəticəsində keçmiş Azərbaycan SSR-in 1978-ci ildə qəbul edilmiş yeni Konstitusiyasında Azərbaycan dilin dövlət dili kimi təsbit olunmuşdur. O zamanın reallıqda belə bir qərarın qəbulu xalqımız üçün kifayət qədər ciddi siyasi və milli-mənəvi mahiyyət kəsb edirdi.

Azərbaycan dilinin tarixi bir ardıcılıqla araşdırılır, çoxcildlik "Müsəir Azərbaycan dili" kitabları yaradılıb, həmin çoxcildliklərdən biri — ali məktəblər üçün "Müsəir Azərbaycan dili" dərsliyi Azərbaycan Dövlət mükafatına layıq görürlüb, ana dilini araşdırın alımların əməyi yüksək qiymətləndirilməklə, eslində ana dilinin nüfuzu bir daha təsdiq edilir.

Müstəqilliye gedən yolda ana dilinin ictimai-siyasi nüfuzunun güclənməsi ulu öndərin vaxtilə yürüdüyü siyasetin nəticəsi idi.

türkçəsi — Türkiye türkçəsi) adlandırmak lazımlı gelir; Azərbaycan ərazisində yaşayan qeyri-türk mənşəli müxtəlif xalqlar, etnoslar tərəfindən "Azərbaycan dili"nin "Türk dili" adlandırılmasının eti razla qarşalandı və "Azərbaycan dili" adı artıq neçə on illərdir ki, uğurla böyük işlənme təcrübəsinə malikdir.

Ümumiyyətlə, müstəqil Azərbaycan dövlətinin dil siyasetinin müəyyənleşməsində ulu öndərin müstəsna xidmətləri var. Azərbaycan dilinin qorunması və inkişafı ilə bağlı uzaqgörən addımlar atan ümummilli liderin "Millətin milliliyi saxlayan onun dilidir" fikri dərin mənəna daşıyır. Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən sonra dövlətə və xalqa yenidən rəhbərlik edən ümummilli lider ana dili məsələsinə yeni səviyyədə — müstəqil dövlət quruculuğunu tələb etdiyi səviyyədə yanaşmağı təcrübəsinə verdi.

2001-ci ildə ümummilli liderimiz imzaladığı "Dövlət dilinin tətbiqi işinin tekmilləşdirilməsi haqqında" Ferman isə xüsusi tarixi əhəmiyyət daşıyan böyük siyasi hadisə idi. Məhz ulu öndər Heydər Əliyevin yürütdüyü dil siyasetinin nəticəsində bütün dövlət və qeyri-hökumət təşkilatlarında, idiyə qədər Azərbaycan dilindən istifadə etməmiş qurumlarda dövlət dili, sözün həqiqi menasında, bərqərər edildi. Eləcə də, latin qrafikasına kecid prosesi başa çatdırıldı.

Dövlət öz dilini inkişaf etdirmədən qoruya bilməz. "Dövlət dilinin tətbiqi işinin tekmilləşdirilməsi haqqında" 18 iyun 2001-ci il tarixli Ferman ölkəmizdə dövlət dilinin problemlərinin həlli üçün yeni mərhələnin başlangıcı qoynatırıb. Sənəd dilin tətbiqini və latin qrafikasına kecid təmin etdi. Etiraf edilməlidir ki, həmin ferman Azərbaycan dilinin tarixində dileyən səviyyədə qiyəmet verilən ilk rəsmi sənəddir. Bu fermanın Azərbaycan dilinin tarixi əsasları barədə mükəmməl təsəvvür yaradılmış və inkişaf problemləri haqqında sistemli şəkildə bəhs edilmişdir. Xüsusən, Azərbaycan dilinin mənşəyi ilə bağlı davam edən yanlış konsepsiya son qoymuş, tarixi faktlara əsaslanaraq Azərbaycan dilinin dövlət dili kimi yaşaması, inkişaf etdirilməsi üçün həm inzibati, hüquqi-siyasi, həm də elmi-nəzəri istiqamətlər müəyyənlenmişdir. Fermanın orta və ali məktəblərde Azərbaycan dilinin müasir dünya standartlarına, milli-mədəni inkişaf tariximizin tələblərinə cavab verən tədris işinin tekmilləşdirilməsində, rəsmi yazılmalarla, kərgüzarlıq işlərində, reklam işində Azərbaycan dilindən istifadədə, kino və televiziya ekranlarında nezərə çarpan dil qüsurları göstərilir və aradan qaldırılması tələb olunurdu.

Azərbaycan dilinin bütün ölkə miyyəsində — mədəniyyət, elm, iqtisadiyyat, hərb, səhiyyə, siyaset, tədris və təlim sahəsində tətbiq olunması zəruri və əməli cəhdən əsaslandırıldı və Azərbaycan dilçiliyi ilə bağlı görüləcək işlərin əsas konturları verildi. Bununla da respublikamızda dövlət dilinin tətbiqi işinin tekmilləşdirilməsi haqqında fermanın Azərbaycan dilinin ölkənin iqtisadi, siyasi və mədəni həyatında işləməsi zərurəti və bütün yazılaşma işlərinin Azərbaycan dilində aparılması rəsulmədir. Ölkəmizin ərazisində kar-güzarlıq işlərinin Azərbaycan dilində

aparılması onun siyasi nüfuzunun artması üçün xüsusi şərait yaratdı.

Dövlət dilini qorumaq hər bir dövlətin mühüm siyasi-ideoloji vəzifelerindən, əsas milli-mədəni maraqlarından biridir. Azərbaycan dövləti Azərbaycan dilinin tarixi hüquqlarını qoruyur, onun mənəvi-siyasi nüfuzunu həm ölkə daxilində, həm də ölkə xaricində yüksəltmək üçün fərmandı iki cəhət öne çekilir:

1. Azərbaycan dilinin bir dövlət dili olaraq inkişaf etdirilməsi.

2. Azərbaycan dilinin bir dövlət dili olaraq qorunması.

Bu fermanın tarixiliyi bir də ondadır ki, Azərbaycan Respublikasının bütün dövlət-içra organlarını hərəkətə getirdi, on illik "tərəddüdlər" dən sonra qəti olaraq latin əlifbasına kecid milli dövlətin siyasi-ideoloji tələbləri baxımından yenidən inkişafına təkan verdi. Belə ki, fermanın 9-cu maddəsinin birinci bəndinin çox böyük həllədici əhəmiyyəti vardır: "Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinə tapşırılsın ki, ölkədə Azərbaycan dilində çap olunan qəzet, jurnal, bülleten, kitab və digər çap mehsullarının istehsalının 2001-ci il avqustun birincə qədər bütünlükdə latin qrafikasına keçməsini təmin etsin". Latin qrafikələrə keçmək müddətinin konkret olaraq göstərilməsi yeganə düzgün yol idi. Ümummillilər dilin norması ilə ənənəsi ilə bağlı olduğu üçün bu dilin qrafikasına kecid prosesini başa çatdırıldı.

Dövlət öz dilini inkişaf etdirmədən qoruya bilməz. "Dövlət dilinin tətbiqi işinin tekmilləşdirilməsi haqqında" 18 iyun 2001-ci il tarixli Ferman ölkəmizdə dövlət dilinin problemlərinin həlli üçün yeni mərhələnin başlangıcı qoynatırıb. Sənəd dilin tətbiqini və latin qrafikasına kecid təmin etdi. Etiraf edilməlidir ki, həmin ferman Azərbaycan dilinin tarixində dileyən səviyyədə qiyəmet verilən ilk rəsmi sənəddir. Bu fermanın Azərbaycan dilinin tarixi əsasları barədə mükəmməl təsəvvür yaradılmış və inkişaf problemləri haqqında sistemli şəkildə bəhs edilmişdir. Xüsusən, Azərbaycan dilinin mənşəyi ilə bağlı davam edən yanlış konsepsiya son qoymuş, tarixi faktlara əsaslanaraq Azərbaycan dilinin dövlət dili kimi yaşaması, inkişaf etdirilməsi üçün həm inzibati, hüquqi-siyasi, həm də elmi-nəzəri istiqamətlər müəyyənlenmişdir. Məsələdən qədər dilin norması ilə ənənəsi ilə bağlı olduğu üçün bu dilin qrafikasına kecid prosesini başa çatdırıldı.

Ulu öndər siyasi məzmunlu qərarlarla ana dilinin inkişafını təmin etmək yanaşı, cəmiyyətin bütün imkanlarını bu işə səfərber edirdi. Heydər Əliyev respublikaya rəhbərlik etdiyi bütün dövrlerde məsələni məhz bu şəkilde qoymuşdu: hər şeydən əvvəl ana dilinin ən müxtəlif funksional-üslubi sferalarda inkişafına şərait yaradılmalı, onun tədrisi yaxşılaşdırılmalı, elmi grammatikasının yaradılması sahəsində tədqiqatlar genişləndirilməlidir. 30 sentyabr 2002-ci ildə isə ulu öndər Heydər Əliyev tərəfindən "Azərbaycan Respublikasında dövlət dili haqqında" Qanun təsdiq olundu. Bu sənəddə göstərilir ki, Azərbaycan Respublikası Azərbaycan dilinin dövlət dili olaraq işlədilmesini öz məsələdən qədər tətbiq etməlidir. 30 sentyabr 2002-ci ildə isə ulu öndər Heydər Əliyev tərəfindən "Azərbaycan Respublikasında dövlət dili haqqında" Qanun təsdiq olundu. Bu sənəddə göstərilir ki, Azərbaycan Respublikası Azərbaycan dilinin dövlət dili olaraq işlədilmesini öz məsələdən qədər tətbiq etməlidir. 30 sentyabr 2002-ci ildə isə ulu öndər Heydər Əliyev tərəfindən "Azərbaycan Respublikasında dövlət dili haqqında" Qanun təsdiq olundu. Bu sənəddə göstərilir ki, Azərbaycan Respublikası Azərbaycan dilinin dövlət dili olaraq işlədilmesini öz məsələdən qədər tətbiq etməlidir. 30 sentyabr 2002-ci ildə isə ulu öndər Heydər Əliyev tərəfindən "Azərbaycan Respublikasında dövlət dili haqqında" Qanun təsdiq olundu. Bu sənəddə göstərilir ki, Azərbaycan Respublikası Azərbaycan dilinin dövlət dili olaraq işlədilmesini öz məsələdən qədər tətbiq etməlidir. 30 sentyabr 2002-ci ildə isə ulu öndər Heydər Əliyev tərəfindən "Azərbaycan Respublikasında dövlət dili haqqında" Qanun təsdiq olundu. Bu sənəddə göstərilir ki, Azərbaycan Respublikası Azərbaycan dilinin dövlət dili olaraq işlədilmesini öz məsələdən qədər tətbiq etməlidir. 30 sentyabr 2002-ci ildə isə ulu öndər Heydər Əliyev tərəfindən "Azərbaycan Respublikasında dövlət dili haqqında" Qanun təsdiq olundu. Bu sənəddə göstərilir ki, Azərbaycan Respublikası Azərbaycan dilinin dövlət dili olaraq işlədilmesini öz məsələdən qədər tətbiq etməlidir. 30 sentyabr 2002-ci ildə isə ulu öndər Heydər Əliyev tərəfindən "Azərbaycan Respublikasında dövlət dili haqqında" Qanun təsdiq olundu. Bu sənəddə göstərilir ki, Azərbaycan Respublikası Azərbaycan dilinin dövlət dili olaraq işlədilmesini öz məsələdən qədər tətbiq etməlidir. 30 sentyabr 2002-ci ildə isə ulu öndər Heydər Əliyev tərəfindən "Azərbaycan Respublikasında dövlət dili haqqında" Qanun təsdiq olundu. Bu sənəddə göstərilir ki, Azərbaycan Respublikası Azərbaycan dilinin dövlət dili olaraq işlədilmesini öz məsələdən qədər tətbiq etməlidir. 30 sentyabr 2002-ci ildə isə ulu öndər Heydər Əliyev tərəfindən "Azərbaycan Respublikasında dövlət dili haqqında" Qanun təsdiq olundu. Bu sənəddə göstərilir ki, Azərbaycan Respublikası Azərbaycan dilinin dövlət dili olaraq işlədilmesini öz məsələdən qədər tətbiq etməlidir. 30 sentyabr 2002-ci ildə isə ulu öndər Heydər Əliyev tərəfindən "Azərbaycan Respublikasında dövlət dili haqqında" Qanun təsdiq olundu. Bu sənəddə göstərilir ki, Azərbaycan Respublikası Azərbaycan dilinin dövlət dili olaraq işlədilmesini öz məsələdən qədər tətbiq etməlidir. 30 sentyabr 2002-ci ildə isə ulu öndər Heydər Əliyev tərəfindən "Azərbaycan Respublikasında dövlət dili haqqında" Qanun təsdiq olundu. Bu sənəddə göstərilir ki, Azərbaycan Respublikası Azərbaycan dilinin dövlət dili olaraq işlədilmesini öz məsələdən qədər tətbiq etməlidir. 30 sentyabr 2002-ci ildə isə ulu öndər Heydər Əliyev tərəfindən "Azərbaycan Respublikasında dövlət dili haqqında" Qanun təsdiq olundu. Bu sənəddə göstərilir ki, Azərbaycan Respublikası Azərbaycan dilinin dövlət dili olaraq işlədilmesini öz məsələdən qədər tətbiq etməlidir. 30 sentyabr 2002-ci ildə isə ulu öndər Heydər Əliyev tərəfindən "Azərbaycan Respublikasında dövlət dili haqqında" Qanun təsdiq olundu. Bu sənəddə göstərilir ki, Azərbaycan Respublikası Azərbaycan dilinin dövlət dili olaraq işlədilmesini öz məsələdən qədər tətbiq etməlidir. 30 sentyabr 2002-ci ildə isə ulu öndər Heydər Əliyev tərəfindən "Azərbaycan Respublikasında dövlət dili haqqında" Qanun təsdiq olundu. Bu sənəddə göstərilir ki, Azərbaycan Respublikası Azərbaycan dilinin dövlət dili olaraq işlədilmesini öz məsələdən qədər tətbiq etməlidir. 30 sentyabr 2002-ci ildə isə ulu öndər Heydər Əliyev tərəfindən "Azərbaycan Respublikasında dövlət dili haqqında" Qanun təsdiq olundu. Bu sənəddə göstərilir ki, Azərbaycan Respublikası Azərbaycan dilinin dövlət dili olaraq işlədilmesini öz məsələdən qədər tətbiq etməlidir. 30 sentyabr 2002-ci ildə isə ulu öndər Heydər Əliyev tərəfindən "Azərbaycan Respublikasında dövlət dili haqqında" Qanun təsdiq olundu. Bu sənəddə göstərilir ki, Azərbaycan Respublikası Azərbaycan dilinin dövlət dili olaraq işlədilmesini öz məsələdən qədər tətbiq etməlidir. 30 sentyabr 2002-ci ildə isə ulu öndər Heydər Əliyev tərəfindən "Azərbaycan Respublikasında dövlət dili haqqında" Qanun təsdiq olundu. Bu sənəddə göstərilir ki, Azərbaycan Respublikası Azərbaycan dilinin dövlət dili olaraq işlədilmesini öz məsələdən qədər tətbiq etməlidir. 30 sentyabr 2002-ci ildə isə ulu öndər Heydər Əliyev tərəfindən "Azərbaycan Respublikasında dövlət dili haqqında" Qanun təsdiq olundu. Bu sənəddə göstərilir ki, Azərbaycan Respublikası Azərbaycan dilinin dövlət dili olaraq işlədilmesini öz məsələdən qədər tətbiq etməlidir. 30 sentyabr 2002-ci ildə isə